

NADIEŻDA A. GOŁOWKO

O istocie marksistowskiej etyki normatywnej

Filozofowie marksistowscy ostatnio coraz częściej zajmują się normatywnymi aspektami etyki — nie tylko w celu krytyki koncepcji idealistycznych, lecz także w poszukiwaniu pozytywnego rozwiązania szeregu problemów. Przy tym chodzi tu nie tylko o głębsze i szersze ujęcie poszczególnych problemów; uporczywie postuluje się wyodrębnienie aspektu normatywnego jako określonego, względnie autonomicznego działu w strukturze ogólnej teorii etyki, logicznie uporządkowanego systemu wiedzy o swoistych mechanizmach regulacji oceniającej i normatywnej oraz determinujących je czynnikach.

Jak wiadomo, poszczególne problemy normatywnych aspektów etyki zostały zadowalająco rozstrzygnięte na gruncie etyki marksistowskiej. Mimo to ta zasadnicza część etyki nie dysponuje jeszcze rozwiniętą systematyczną wykładnią swojej teorii. Okoliczność ta utrudnia zorientowanie się w obfitości materiału nagromadzonego w związku z jej problemami szczegółowymi i przedstawienie go w postaci jednolitego systemu wiedzy, co miałoby poważne znaczenie metodologiczne dla badania właściwości regulatywnej funkcji moralności, uogólniania nowych norm i wartości moralnych, powstałych w obecnym etapie rozwoju społecznego.

Konieczność systematycznego podejścia do badań nad aspektami normatywnymi wynika nie tylko z racji teoretycznych i metodologicznych oraz perspektywicznych wymogów rozwoju etyki marksistowskiej jako całości, aczkolwiek i te względy są nader istotne. Wiąże się to przede wszystkim z wymogami praktyki kierowania procesami moralnymi, moralnym wychowaniem mas pracujących w warunkach rozwiniętego społeczeństwa socjalistycznego, przekształcającego się w społeczeństwo komunistyczne.

Zasadnicze przeobrażenia społeczno-ekonomiczne i kulturalne w życiu naszego społeczeństwa, spowodowane postępowaniem naukowo-technicznym i szybkim rozwojem nauk o człowieku, bardziej niż kiedykolwiek w historii ludzkości wymagają naukowego, świadomego i planowego kierowa-

nia rozwojem społeczeństwa. W procesie tym wzrasta rola regulacji moralnej jako jednego z podstawowych elementów w kierowaniu postępowaniem ludzi. Człowiek staje nie tylko w obliczu zadań o charakterze zawodowo-produkcyjnym, lecz także wobec problemów społecznych, moralnych, których rozwiązanie określa charakter jego aktywności, postawę społeczną oraz wybór rozwiązań w sferze jego działalności i zachowania. Życie współczesne oferuje człowiekowi wiele wariantów rozwiązań, to zaś rodzi w nim dążenie do jasności, spójności i etycznej jednoznaczności w wyborze właściwej linii zachowania; potrzebę uświadomienia sobie funkcjonujących oraz tworzących się norm i wartości, które sprzyjają ugruntowaniu statusu moralnego człowieka, zgodności jego działalności i zachowania z ogólnym kierunkiem rozwoju społeczeństwa socjalistycznego. W związku z tym zachodzi potrzeba dokonania gruntownej analizy pewnych problemów i zadań normatywnej formy regulacji moralnej, poważnego zajęcia się badaniami nad tą częścią etyki, którą określamy jako etykę normatywną.

Zauważmy, że wielu filozofów radzieckich (O. G. Drobnicki, S. F. Anisimow, K. A. Szwarzman, M. G. Żurawkow, A. G. Charczew, A. I. Titarrenko, L. W. Konowałowa i inni) coraz wyraźniej podkreśla tezę o doniosłości tej części problematyki etycznej, kwalifikując ją jako element podstawowy w strukturze etyki marksistowskiej.

Polscy marksiści, M. Fritzhand, M. Michalik i inni, obok aspektu teoretycznego wyodrębniają w etyce jej aspekt normatywny, czyli ściśle etyczny, którego zadaniem jest formułowanie postulatów moralnych, badanie swoistości i treści norm i zasad moralnych z punktu widzenia ich skuteczności w wyborze najbardziej racjonalnych środków i dróg osiągnięcia celów społecznych¹.

Filozofowie bułgarscy W. Momow, B. Diankow również podkreślają aspekt normatywny w strukturze nauki etycznej. Momow przypisuje mu decydującą rolę w dziele moralnego wychowania mas pracujących². Diankow podejmuje próby uzasadnienia systemu normatywnego z punktu widzenia semiotyki, logiki deontycznej i innych³.

Jednakże obok uznawania zasadności istnienia etyki normatywnej i jej doniosłości, właściwego pojmowania jej przedmiotu badań oraz stojących przed nią zadań, zdarzają się wśród marksistów również takie poglądy, które są wyrazem bądź negatywnego stosunku do etyki normatywnej, bądź też jednostronnej, fałszywej jej interpretacji. W szczególności podnoszone są wątpliwości co do tego, czy regulacja normatywna nie pozosta-

¹ Por. M. Fritzhand, *W kręgu etyki marksistowskiej*, Warszawa 1966; M. Michalik, *Podstawowe zagadnienia etyki marksistowskiej*, Warszawa 1966 (wyd. powielone).

² W. Momow, *Nrawstena norma i nejnata realizacija*, Sofia 1966 (maszynopis).

³ B. Diankow, *Problemy na cennostite i deonticznata logika*, Sofia 1972.

je w sprzeczności ze wzrastającą aktywnością i odpowiedzialnością jednostki za wybór takich działań i takiego postępowania, które jej zdaniem najlepiej odpowiadają wymogom współczesności. W związku z tym zachodzi pytanie, czy etyka normatywna nie zatracą swojego znaczenia w sytuacji, gdy człowiek dysponuje rozległymi możliwościami swobodnego urzeczywistnienia się jako podmiot twórczości historycznej, gdy jego samowiedza i odpowiedzialność stają się autonomicznym elementem regulacji stosunków między ludźmi, między jednostką a społeczeństwem.

Tendencja ta pojawiła się w związku z pogłębieniem i rozszerzeniem filozoficznej problematyki człowieka. Opaczne pojmowanie przez niektórych filozofów znaczenia roli jednostki i jej świadomości moralnej w procesie historycznym sprawiło, iż zaczęto traktować człowieka jako punkt wyjścia w rozwiązywaniu fundamentalnych problemów etyki normatywnej. Na skutek tego błędnego metodologicznie podejścia przedmiot etyki normatywnej nie tylko ulega wypaczeniu, lecz także rozszerza się do wymiaru „antropologii ogólnej”, „filozofii człowieka”. Co więcej, zostaje wtedy zakwestionowana marksistowska teza o prymacie pierwiastka społecznego nad jednostkowym w moralności, ulegają przemieszczeniu akcenty w relacji między tym, co społeczne, a tym, co indywidualne, tym, co obiektywne, a tym, co subiektywne. Dochodzą do głosu poglądy przeciwstawiające subiektywny element moralności elementom społecznym, autonomię jednostki dyscyplinie społecznej. Słowem, normatywna forma regulacji zostaje przeciwstawiona świadomości i wolności człowieka. Problemy związane z miejscem i rolą jednostki w systemie norm rozpatruje się z punktu widzenia możliwości uwolnienia się jednostki od wszelkich zasad, zaleceń, podkreśla się znaczenie roli indywidualnej świadomości i rozumu w kierowaniu zachowaniem moralnym.

Tego rodzaju twierdzenia są nie do przyjęcia nie tylko ze względów teoretycznych, lecz także ze względów praktycznych, albowiem przynoszą szkodę sprawie wychowania komunistycznego i ugruntowania moralności komunistycznej w życiu społeczeństwa socjalistycznego.

Istnieje również koncepcja, na gruncie której w sposób niedopuszczalny redukuje się całą etykę do etyki normatywnej⁴. Jak wykazało wielu krytyków tej koncepcji, ujmowanie moralności ze ściśle normatywnego punktu widzenia utrudnia ujawnienie jej swoistych funkcji, powodując nie tylko zawężanie rzeczywistych zadań etyki, lecz także ograniczenie zadań etyki normatywnej. Etyka zostaje zredukowana do abstrakcyjnego moralizatorstwa w stylu kaznodziejskich przykazań. Utrudnia to badanie realnych zjawisk moralnych, pozbawia etykę możliwości uczestniczenia w kształtowaniu nowych stosunków społecznych, w spełnianiu określonej

⁴ B. Bandzeladze (red.), *Aktualnyje problemy marksistskoj etiki*, Tbilisi 1967, s. 87.

funkcji światopoglądowej i ideologicznej. Ponadto ulega ograniczeniu możliwość stawiania i rozwiązywania tak ważnych dla teorii i praktyki problemów, jak np. kwestia mechanizmów zależności między ideałem moralnym a rzeczywistością, problem form realizacji norm i wartości moralnych w świadomości i zachowaniu ludzi oraz wielu innych kwestii wynikających z praktyk życia społecznego.

Niektórzy filozofowie marksistowscy sądzą, że etyka marksistowska zatracą swój filozoficzny charakter, stając się etyką normatywną wskutek tego, że jej postulaty i normy moralne wyprowadzane są bezpośrednio z praw praktyki społeczno-histerycznej⁵. Tego rodzaju twierdzenia sprowadzają etykę normatywną do poziomu etnografii moralnej i socjologii empirycznej, które badając stan moralności społeczeństwa poprzestają w analizie norm i ocen moralnych na argumentacji empirycznej. Przy takim ujęciu etyka normatywna zostaje sprowadzona do zwykłego zbioru reguł zachowania, pozbawiona możliwości podejmowania problemów wymagających głębszego teoretycznego i filozoficznego uzasadnienia.

Niejednoznaczne pojmowanie zadań i treści etyki normatywnej, nieprecyzyjne określanie jej miejsca w systemie ogólnej teorii etyki skłania poszczególnych filozofów do kwestionowania także samego terminu „etyka normatywna”. Czy warto posługiwać się tym terminem, który został rzekomo zapożyczony z filozofii burżuazyjnej? Naszym zdaniem, są to zastrzeżenia nieuzasadnione i nie do przyjęcia. Pomija się przy tym fakt, że etyka marksistowska opiera się na dorobku przeszłości. Przejmując wszystko, co słuszne w moralnym doświadczeniu minionych pokoleń, marksiści zbudowali własną teorię etyki, korzystając przy tym z istniejącej już terminologii. Na przykład wiele tradycyjnych kategorii etycznych, jak „dobro”, „zło”, „obowiązek” itp., służy nam z pożytkiem. Nie odczuwamy też żadnych wyrzutów sumienia z tego powodu, że zostały one wymyślone nie przez marksistów, a przez filozofów starożytnych.

Co prawda, w swoim czasie lewacy i dogmatycy z Proletkultu, domagali się eliminacji słowa „moralność”. Właściwe jej pojęcia, kategorie „powinność”, „honor” itp. uważali oni za przeżytki społeczeństwa burżuazyjnego, związane z życiem warstw wyższych. Ten nihilistyczny stosunek do spuścizny duchowej, do kulturalnych i moralnych wartości wypracowanych przez ludzkość został poddany ostrej krytyce przez W. I. Lenina, jego bliskiego współpracownika M. I. Kalinina, a także innych filozofów marksistowskich.

Oczywiście, w okresie przedrewolucyjnym etyka normatywna zawierała pewne treści, które nie mieszczą się w ramach norm i zasad moralności proletariackiej. Ale bynajmniej nie podważa to jej roli jako nauki

⁵ W. P. Sacharow, *K woprosu o spieczifikie nrawstwiennogo wospitanija*, „Problemy nrawstwiennogo formirowanija licznosti”, Moskwa 1967, s. 128.

o systemie norm i wartości, wzorów osobowych i ideałów moralnych, ku którym powinien dążyć człowiek radziecki. Zresztą dopóki nie wynaleziono terminu, który byłby równoznaczny pojęciu „etyka normatywna”, oddając jego istotną treść, a nie będąc jednocześnie określeniem pejoratywnym, nie widzimy nic zdrożnego w posługiwaniu się nim na gruncie marksistowskiej teorii etycznej. Rzecz w tym, żeby jej pojęcia i kategorie interpretowane były zgodnie z teorią i metodologią marksistowską oraz odzwierciedlały treść i zasady moralności komunistycznej. Jeśli zaś chodzi o powody, dla których termin ten rzadko był stosowany przez marksistów, to rzecz sprowadza się do kwestii rozwoju etyki marksistowskiej. Analiza takich czy innych fundamentalnych i metodologicznych problemów nie doprowadziła w istocie rzeczy do zbudowania rozwiniętej, usystematyzowanej teorii ogólnej. Koncentrowano się głównie na badaniu kwestii szczegółowych, dotyczących istoty stosunku między jednostką a społeczeństwem w danym okresie budownictwa nowego społeczeństwa. Opracowując różne aspekty programu socjalistycznej przebudowy społeczeństwa w sferze ekonomicznej, społecznej, politycznej i kulturalnej, marksiści w toku ostrej walki przeciwko idealistycznym i rewizjonistycznym teoriom w etyce zajmowali się przede wszystkim pojęciem moralności socjalistycznej.

Dopiero rozszerzenie kręgu problemów moralnych, systematyczna ich analiza, wytyczenie ogólnego kierunku rozwoju etyki marksistowskiej, bardziej precyzyjne określenie istoty i treści jej przedmiotu doprowadziły do tego, że zaczęto traktować etykę jako złożoną naukę filozoficzną składającą się z różnych elementów strukturalnych, czyli dyscyplin szczegółowych, wśród których „etyka normatywna” zajmuje poczesne miejsce.

Tak więc wyodrębnienie etyki normatywnej jako jednego z działów ogólnej teorii etyki wiąże się ze zróżnicowanym podejściem do badania przedmiotu etyki, z określonymi zmianami w systemie pojęć naukowych, w metodach i sposobach poznawania zjawisk moralnych, faktów z życia społecznego i moralnego rozwoju jednostki. Sama logika rozwoju myśli etycznej, a także potrzeby naukowo uzasadnionej praktyki wychowawczej stawiają filozofów marksistowskich wobec konieczności bardziej szczegółowego i wnikliwego uprawiania tej problematyki. Ten dział wiedzy o moralności jest najlepiej opracowaną częścią etyki marksistowskiej. Bezzasadne są więc zarzuty ideowych przeciwników marksizmu i różnego rodzaju rewizjonistów, jakoby marksizm nie posiadał etyki normatywnej dysponującej rozwiniętym systemem norm i zasad moralnych⁶.

W rzeczywistości na gruncie marksizmu nigdy nie kwestionowano normatywnego charakteru etyki, tyle że w odróżnieniu od teorii idealistycz-

⁶ Por. S. Stojanović, *Između ideala i stvarnosti*, Beograd 1969, M. Živočić, *Čovjek i vrednosti*, Beograd 1963.

nych, które przeciwstawiają etykę normatywną teorii, marksizm rozpatruje ją w ścisłym powiązaniu z ogólną teorią etyki. Jak słusznie zauważa A. F. Szyszkin, nie do przyjęcia dla nas był „burżuazyjny podział etyki na teoretyczną i normatywną. To, co teoretyczne, i to, co praktyczne (normatywne), to, co naukowe, i to, co rewolucyjne, w marksistowskiej teorii moralności komunistycznej, podobnie jak w całej teorii marksizmu, łączy się w jedno”⁷.

Ponieważ jednak na obecnym etapie rozwoju społeczeństwa coraz bardziej wzrasta znaczenie problemów związanych z naukowym kierowaniem procesami społecznymi i zachowaniem moralnym, zasadne wydaje się w analizie teoretycznej wyodrębnienie z ogólnej teorii etyki jej aspektu normatywnego po to, ażeby pogłębić nasze poznanie w zakresie regulatywnej funkcji moralności oraz determinujących ją czynników.

W świetle uchwał XXIV Zjazdu KPZR zadanie to wysuwa się najwyraźniej na plan pierwszy. Takie zróżnicowane podejście do badań w etyce bynajmniej nie koliduje z metodologią marksistowską, nie wypacza też istoty przedmiotu nauki etycznej. Przeciwnie, jak słusznie zauważa L. M. Archangielski, „stanowi właściwy środek dochodzenia do prawdy w danym aspekcie badań etycznych”⁸. Podejście takie ma również ten walor, że umożliwia łączenie — w toku analizy — problematyki etyki normatywnej z konkretnymi problemami metodologicznymi, bezpośrednie podporządkowanie zagadnień teoretycznych zadaniom praktycznym, badanie wielu problemów w procesie zmian i rozwoju oraz nowe, głębsze ich ujęcie.

Oto np. problem moralnej regulacji stosunków społecznych — jeden z podstawowych problemów etyki normatywnej — jest rozpatrywany w ogólnej teorii etyki w kontekście ogólnych badań nad społeczną funkcją moralności. Stwierdza się, że w regulacji moralnej przejawia się społeczna funkcja moralności, że jest to środek przewycięzania nieantagonistycznych sprzeczności między interesami jednostki a interesami społeczeństwa. I to właściwie wszystko. Jeśli nawet badano jakieś szczegółowe kwestie związane z tym problemem, to i tak były one sprowadzane do przedstawionego ogólnego ujęcia społecznej roli moralności.

Zazwyczaj w ogólnej teorii etyki podstawą analizy metodologicznej regulatywnego działania moralności jest dialektyczno-materialistyczna koncepcja stosunków między jednostką a społeczeństwem. I słusznie. Ale żeby w pełni ujawnić istotę i treść konkretnych mechanizmów regulacji moralnej, skonfrontować różne alternatywne warianty wyboru środków

⁷ A. F. Szyszkin, *O przedmiotach etyki jako nauki*, „Woprosy filosofii” 1964, nr 1, s. 28.

⁸ L. M. Archangielskij, *Lekcyi po marksistskoj etike*, cz. 1, Swierdłowski 1969, s. 23.

regulacji, określić swoiste cechy postępowania moralnego jednostki w sytuacjach konfliktowych, ta ogólna dyrektywa metodologiczna musi być poddana konkretyzacji z normatywnego punktu widzenia. Umożliwia to powiązanie regulacji moralnej z istniejącą moralnością, z konkretnymi warunkami i związkami przyczynowymi, ujawnianie nowych i rzeczywście funkcjonujących norm i reguł zachowania ludzi w społeczeństwie. Ponadto umożliwia to rozwiązanie problemu miejsca i roli jednostki w podejmowaniu decyzji itp. Jak widzimy, wyodrębnienie etyki normatywnej z ogólnej teorii etyki staje się pilną potrzebą w dokonywaniu analizy teoretycznej.

Zasługa marksizmu polega na tym, że podważając opisowy fatalizm podejścia socjologicznego, jak również spekulatywność i aprioryzm burżuazyjnej etyki normatywnej, daje on etyce normatywnej naukową podstawę i przekształca ją z idealnego zbioru powinności w naukę praktyczną w najściślejszym tego słowa znaczeniu. Marksistowska etyka normatywna opiera się zdecydowanie na materialistycznym pojmowaniu rozwoju społeczeństwa. Toteż jej pojęcia i normy są adekwatne do rzeczywistych potrzeb moralnego życia ludzi i „nie opierają się bynajmniej na ideach, na zasadach wymyślonych lub odkrytych przez tego czy owego naprawiacza świata”⁹. Oznacza to, że istota i zadanie etyki normatywnej mogą i powinny być ujmowane wyłącznie w kontekście wszechstronnej analizy rzeczywistości społecznej, obiektywnych praw rozwoju jednostki i społeczeństwa.

Właściwa interpretacja zjawisk moralnych, ujawnienie obiektywnych czynników społecznych umożliwiających aktywną działalność człowieka, sprawiedliwe stosunki między społeczeństwem a jednostką — oto niezbędne przesłanki przekształcenia etyki normatywnej w efektywny środek przeobrażania moralnego życia społeczeństwa i jednostki.

Marksistowska etyka normatywna nie jest zamkniętym systemem wiedzy. Odnawia się ona i rozwija w sposób ciągły. Równie obcy jej jest dogmatyzm, który formułując normy i wartości moralne, nie dostrzega rzeczy nowych i nie liczy się z potrzebami przyszłości, jak rewizjonistyczne przewartościowanie wszelkich norm i zasad moralnych. Taka metafizyczna jednostronność prowadzi bądź do ascetycznego rygoryzmu w moralności i abstrakcyjnego moralizatorstwa we wszelkich jego odmianach, bądź też do relatywizmu etycznego i nihilizmu moralnego, uniemożliwiającego tworzenie nowych, postępowych norm i wartości moralnych.

Marksistowska etyka normatywna tym właśnie różni się od etyki burżuazyjnej, że na każdym etapie życia społecznego uwzględnia szczególne właściwości zadań społecznych oraz warunki, w jakich są one rozwiązy-

⁹ K. Marks, F. Engels, *Dziela*, t. 4, Warszawa 1962, s. 528.

wane. Niepodobna np. nie zauważyć, że życie moralne naszego społeczeństwa wraz z każdym nowym etapem rozwoju wzbogaca się o nowe elementy odróżniające moralność rozwiniętego społeczeństwa socjalistycznego od moralności okresu pierwszych lat władzy radzieckiej.

Jak podkreślano w referacie sprawozdawczym na XXIV Zjeździe KPZR, współczesny etap rozwoju naszego społeczeństwa charakteryzuje się wzrostem roli czynnika moralnego we wszystkich dziedzinach życia społecznego. Oznacza to, że ekonomiczne, polityczne i ideologiczne zadania naszego społeczeństwa warunkują rozwiązanie wielu problemów moralnych, ale równocześnie sposoby i metody rozwiązywania tych zadań podlegają ocenie z punktu widzenia dobra, sprawiedliwości, humanizmu. To też nieprzypadkowo partia nasza podkreśla konieczny, organiczny związek między działalnością gospodarczą a wychowawczą. Partia domaga się, ażeby ludzie piastujący kierownicze stanowiska stale mieli na uwadze wychowawcze skutki podejmowanych decyzji ekonomicznych i administracyjnych.

Moralność komunistyczna proponuje całkowicie nowy ideał moralny człowieka: wymaga od niego dużej aktywności i poczucia obowiązku obywatelskiego. Jednakże jakkolwiek zmieniałaby się moralność komunistyczna w toku swego rozwoju, jakkolwiek zmieniałaby się treść jej postulatów, norm i zasad postępowania, nie eliminuje to normatywnego aspektu etyki. Co więcej, analiza zadań sformułowanych przez XXIV Zjazd KPZR w zakresie moralnego wychowania ludzi radzieckich wykazuje potrzebę radykalnego zwrotu etyki marksistowskiej właśnie w kierunku etyki normatywnej. Przy tym zadanie bynajmniej nie sprowadza się do tego, ażeby kompetentnie ujawnić treść norm i zasad moralnych w poszczególnych dziedzinach życia i działalności człowieka w warunkach rozwiniętego socjalizmu. Trzeba też ze szczególną wnikliwością badać metody i środki sprzyjające ugruntowaniu norm i wymogów moralności komunistycznej w życiu społeczeństwa socjalistycznego. W marksistowskiej etyce normatywnej problemy te należą do stosunkowo najmniej zbadanych.

Jednakże sam przez się fakt uznania aspektów normatywnych za element ogólnej teorii etyki nie oznacza bynajmniej, że cała etyka marksistowska ma być normatywna. Żadna dyscyplina społeczna nie może być traktowana jako wyłącznie normatywna. Jak słusznie zauważają A. F. Szyszkin i K. A. Szwarcman, „gdyby etyka jako nauka operowała samymi pojęciami normatywnymi, nie mogłaby być nauką”¹⁰. Uznanie etyki za wyłącznie normatywną zamykałoby drogę do wszechstronnej analizy istoty i treści jej przedmiotu oraz społecznej funkcji moralności. Etyka jako nauka, niezależnie od jej oceniającej i normatywnej formy poznania zja-

¹⁰ K. A. Szwarcman, A. F. Szyszkin, *O niektórych filozofskich problemach etyki*, „Wołosy filozofii” 1965, nr 4, s. 89.

wisk moralnych, zawiera w sobie również określony system twierdzeń, które mogą być interpretowane i uzasadniane przy zastosowaniu zwyczajnych metod uzasadniania. Są to główne twierdzenia dotyczące złożonych właściwości moralności, jej genezy, źródeł społecznych i psychologicznych, problematyki logicznej i gnozeologicznej. Musimy jednak przyznać, że — jak dotąd — na gruncie etyki marksistowskiej nie zostały wyraźnie rozgraniczone aspekty normatywne i nienormatywne. Aspekt teoretyczny i aspekt normatywny splatają się tu tak dalece, iż bardzo trudno jest określić zakres problematyki każdego z nich. Nie dysponujemy jeszcze odpowiednią metodologią dla ich rozgraniczenia. Jednakże obecność tych dwóch aspektów w etyce jest oczywista, podobnie jak i to, że każdy z nich posiada swoiste wewnętrzne prawidłowości rozwoju i funkcjonowania, a także swój przedmiot badania. Na przykład ogólna teoria moralności, opierając się na ogólnych prawach rozwoju społecznego, bada ontologiczne podstawy i prawa rozwoju moralności, istotę jej funkcji społecznych, rekonstruuje logikę powstawania świadomości moralnej i moralnego zachowania ludzi, bada strukturę świadomości moralnej, powiązania zjawisk moralnych z innymi zjawiskami społecznymi itd. Ogólna zaś teoria etyki, analiza teoretycznych problemów moralności stanowi wstęp do ogólnego nurtu rozwoju marksistowskiej myśli filozoficzno-etycznej, włączając problemy etyczne do ogólnej metodologii marksizmu. Oczywiście zadania teorii etyki mają też wiele wspólnego z zadaniami logiki i metodologii marksistowskiej.

Jednakże ogólna teoria etyki nie rozwiązuje konkretnych problemów związanych z kształtowaniem właściwej postawy moralnej, z ugruntowaniem godnych człowieka i społeczeństwa wartości i norm moralnych, z właściwym zachowaniem ludzi w społeczeństwie. Są to zadania etyki normatywnej. Etyka normatywna stanowi bowiem taki dział teorii moralności, który wypracowuje system zaleceń i kodeksów właściwego postępowania ludzi w społeczeństwie oraz wskazuje obiektywnie uwarunkowane środki ich realizacji, bada mechanizm przekształcania się wymogów obiektywnych w subiektywnie przyswajane i uświadamiane moralne pobudki i motywy postępowania ludzi.

Jak widzimy, w etyce istnieje różnica między jej aspektem teoretycznym a normatywnym. Ale równie oczywiste jest i to, że aspekty te różnią się nie ze względu na stopień ogólności czy metodę poznawania stosunków moralnych, świadomości moralnej i zjawisk moralnych, lecz także ze względu na typ problemów, które podejmują i rozwiązują. Sprecyzowanie zakresu pytań właściwych każdemu z tych aspektów posiada istotne znaczenie nie tylko dla etyki jako logicznego systemu wiedzy o moralności, umożliwi to również bardziej precyzyjne określenie obszaru badawczego etyki marksistowskiej.

Przy obecnym stanie badań w zakresie etyki marksistowskiej wskazane aspekty etyki przeplatają się bądź są utożsamiane, co prowadzi do niejednoznacznych interpretacji przedmiotu etyki.

Zdefiniowanie przedmiotu etyki nie jest oczywiście zadaniem łatwym. Świadczy o tym zresztą m.in. dyskusja tocząca się na łamach pisma „Filosofskie nauki”¹¹. Trudności w zdefiniowaniu przedmiotu etyki wiążą się ze złożoną strukturą samej moralności, z wielowarstwowością jej problematyki i orientacji praktycznych. Stwierdzając ten fakt, uczestnicy dyskusji mimo to usiłują zawrzeć w definicji przedmiotu etyki wszystkie możliwe cechy moralności. Tymczasem trudno tu nie zgodzić się z K. A. Szwarzman, która najzupełniej słusznie wskazuje, iż definicja przedmiotu etyki powinna obejmować jedynie jej cechy istotne¹². Kwestia, co miałowicie uznać należy za najważniejsze w przedmiocie etyki, stanowi tu istotę sporu.

Nie stawiamy sobie za zadanie szczegółowej prezentacji i analizy stanowisk, jakie zarysowały się w toku dyskusji na temat przedmiotu etyki marksistowskiej. Zamierzamy jedynie wykazać, że orzekanie o istotnych cechach przedmiotu etyki komplikuje się na skutek mylenia bądź też utożsamiania normatywnych i teoretycznych aspektów etyki. Spróbujmy tu prześledzić tok rozumowania jednego z uczestników dyskusji.

L. M. Archangielski określając przedmiot etyki słusznie podkreśla, że etyka marksistowska nie tylko dostarcza naukowej interpretacji pojęć etycznych, lecz także formułuje system zaleceń dotyczących „wzmocnienia efektywności oddziaływania społecznego na postępowanie ludzi oraz ich wychowania w duchu ideałów komunistycznych. Jak z tego wynika, nauka o moralności nie może ograniczać się do uzasadniania ogólnych praw powstawania i historycznego rozwoju moralności. Zadanie to łączy ona z innym, nie mniej dla niej ważnym celem — badaniem właściwego jej mechanizmu funkcjonowania w życiu codziennym”¹³. Tym samym L. M. Archangielski nie tylko wskazuje na „dwa zadania etyki jako nauki”, lecz także prawidłowo wyodrębnia w etyce aspekt teoretyczny i normatywny, aczkolwiek nie wymienia ich wprost. Jednakże rozróżniwszy oba zadania etyki marksistowskiej, autor nie analizuje ich jako istotnych składników jej przedmiotu, lecz wyodrębnia na tej podstawie inne, ważne wprawdzie, ale — naszym zdaniem — mniej istotne aspekty przedmiotu etyki. Są to: moralność „w jej zobiektywizowanej, anonimowej formie, normy, ideały, poglądy i wyobrażenia o tym, co moralne, i o tym, co niemoralne, skonkretyzowane przez cały system kategorii etycznych”, oraz „prawa zacho-

¹¹ Por. „Filosofskie nauki” 1969, nr 1, 1970, nr 1, 1971, nr 1, 1972, nr 4.

¹² Por. K. A. Szwarzman, *Teoreticzeskije problemy etiki*, Moskwa 1969, s. 15.

¹³ L. M. Archangielskij, *O filosofskom charakterie marksistskoj etiki i jejo strukturie*, „Filosofskie nauki” 1970, nr 1, s. 111.

wania jednostki jako wyraz historycznie określonych norm moralnych i samopoznania człowieka”¹⁴.

Sama przez się analiza moralności w takiej płaszczyźnie jest uzasadniona i potrzebna, zwłaszcza w rozwiązywaniu problemów wdrażania norm i zasad zachowania ludzi w praktyce wychowania moralnego. Sprawa ta jest oczywista. Ale czy na tym właśnie polega szczególnie charakter przedmiotu etyki? Wszak w takiej czy innej mierze dotyczy to również prawa jako formy świadomości społecznej. Według Archangielskiego, moralność „w jej zobiektywizowanej, anonimowej formie” przynależy do sfery ogólnej teorii etyki, a moralność przejawiająca się w świadomości i postępowaniu jednostki zostaje włączona do teorii moralności badającej jej mechanizm regulacji. Naszym zdaniem, moralność zarówno w formie zobiektywizowanej, jak i formie indywidualnej, subiektywnej może być zarówno przedmiotem badania ogólnej teorii etyki — gdy rozwiązywanie problemów wymaga analizy abstrakcyjno-filozoficznej, jak i etyki normatywnej — gdy w grę wchodzi badanie przy użyciu metody normatywno-wartościującej.

Problem definicji przedmiotu etyki jest zatem w znacznej mierze uzależniony od właściwego rozgraniczenia aspektu teoretycznego i normatywnego, od określenia strukturalnych składników etyki. Wielu filozofów radzieckich obrało tę właśnie drogę. Aczkolwiek istnieją różne wyobrażenia o strukturze etyki jako nauki, na co wskazywali autorzy artykułu *Etyka: problemy i perspektywy*¹⁵, w etyce wyodrębnia się szereg dyscyplin szczegółowych bądź według poziomu poznawania moralności, bądź też na podstawie problemów wchodzących w skład tej czy innej względnie samodzielnej części systemu etyki. U każdego z tych autorów znajdujemy pewne twierdzenia słuszne, ale są także twierdzenia dyskusyjne. Zrozumiałe natomiast jest, że podejmuje się wzmożone poszukiwania skutecznych dróg rozwoju etyki mogącej zaspokajać potrzeby praktyki moralnej w życiu społeczeństwa socjalistycznego, potrzeby wynikające z doskonalenia komunistycznych stosunków społecznych. Tym, co łączy tych autorów, jest fakt, że wszyscy oni przywiązują wielką wagę do etyki normatywnej jako jednego z elementów składowych systemu etycznego określającego moralną postawę człowieka.

Jednakże uznanie etyki normatywnej jako takiej zakłada sprecyzowanie zakresu problemów stanowiących jej przedmiot badań. Jest to bardzo ważne, albowiem rozwiązanie tego zadania umożliwia określenie jej „granic”, a tym samym miejsca w ogólnej teorii moralności. Nie jest to sprawą łatwą, o czym świadczy wielkie zróżnicowanie poglądów na ten temat.

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Por. A. I. Titarienko, G. F. Karwatskaja, W. A. Titow, *Etyka: problemy i perspektywy*, „Filosofskie nauki” 1972, nr 4, s. 147.

Jeśli określając miejsce etyki normatywnej w ogólnej teorii etyki przyjmiemy za punkt wyjścia poziomy systemu wiedzy o moralności, to — naszym zdaniem — występuje ona na wszystkich poziomach, poczynając od potocznej świadomości moralnej, która rozwiązuje problemy moralne z punktu widzenia prostego „zdrowego rozsądku”, a kończąc na tej części etyki, w której sądy oceniające formułowane są nie w postaci argumentów, lecz jako wnioski i oceny końcowe. Co więcej, możemy prześledzić jej rozwój, poczynając od konkretnych empirycznych sytuacji, w których oceny faktów, zjawisk, działań, czynów jako „właściwych” czy „niewłaściwych”, „dobrych” czy „złych” są jedynie „odgadywane”, „przeczuwane” przez świadomość moralną i dopiero potem, dzięki miliardom powtórzeń, „utrwalają się w świadomości ludzkiej, w postaci figur logicznych”¹⁶, przekształcając się w normy moralne. Jednakże na poziomie świadomości potocznej sądy wartościujące opierają się na wiedzy wynikającej z doświadczenia życiowego, nie wykraczając przy tym poza ramy przyjętego systemu wartości, co utrudnia ich racjonalne uzasadnianie, uogólnianie oraz selekcję norm i wartości odpowiadających potrzebom rozwoju społeczeństwa w danych warunkach. Proces ten dokonuje się na innym, wyższym poziomie nauki etycznej. Etyka normatywna występuje tu, jak to określają autorzy pracy *Oczerki istorii marksistsko-leninskoj etiki w SSSR*, jako „szczebel średni”. Jej funkcja sprowadza się do „uzasadniania istniejących bądź przypuszczalnych ogólnych norm grupowych”. Etyka normatywna na tym poziomie bada moralność „niejako od wewnątrz, z pozycji samych wartości moralnych”¹⁷.

Jak się wydaje, systemy normatywne mogą powstawać również na wyższym poziomie filozoficznym, a więc nie tylko w ścisłym powiązaniu z etnografią, która dostarcza faktów ilustrujących takie czy inne cechy stosunków moralnych, lecz także w powiązaniu z myśleniem filozoficznym w uzasadnianiu norm i wartości. To, czy etyka normatywna stanie się w ścisłym tego słowa znaczeniu „filozofią praktyczną”, efektywnie oddziałującą na świadomość moralną i zachowanie się ludzi, czy też przekształci się w dyscyplinę dydaktyczno-moralizatorską, wdrażającą człowieka do przestrzegania określonych wzorców zachowania, zależy od tego, w jaki sposób będzie ona określała treść stosunków moralnych i świadomości moralnej, odpowiadających potrzebom i tendencjom rozwojowym danego społeczeństwa: czy pozostanie ona owym „średnim szczeblem”, czy też wzniesie się na wyższy filozoficzny poziom poznania, operujący w uzasadnianiu systemu norm i wartości moralnych olbrzymim materiałem naukowym, uogólnieniami teoretycznymi opartymi na olbrzymiej liczbie hi-

¹⁶ W. I. Lenin, *Dziela*, t. 36, Warszawa 1958, s. 185.

¹⁷ A. G. Charczew, B. D. Jakowlew, *Oczerki istorii marksistsko-leninskoj etiki w SSSR*, Leningrad 1972, s. 13.

storycznie ukształtowanych zjawisk moralnych. Umożliwi to nie tylko oddziaływanie na system norm i zasad, który funkcjonuje w praktyce stosunków moralnych, lecz także formułowanie prognoz co do przyszłości tego systemu. W takim przypadku proces kształtowania systemu norm i wartości przebiega świadomie, planowo, opierając się w swoim uzasadnieniu nie na żywiołowości, nie na przypadkowych faktach i zjawiskach moralnych, lecz związkach, zjawiskach i stosunkach wyrażających określone prawidłowości.

Jednakże wyższy, filozoficzny poziom etyki normatywnej nie oznacza oderwania od realnej rzeczywistości, od praktyki życiowej społeczeństwa i jednostki, przeciwnie — stwarza konkretne przesłanki dla przechodzenia od abstrakcji do konkretności, stanowi bezpośrednie „wejście” systemu moralnego w dziedzinę praktyki stosunków ludzkich. Przy tym chodzi tu o taki system moralny, który łączy w sobie „to, co istnieje, i to, co być powinno, wiedzę i imperatyw, normę i ocenę, elementy racjonalne i elementy emocjonalne”¹⁸.

Tak więc etyka normatywna dochodzi do głosu na wszystkich poziomach ogólnej teorii etyki. Toteż, w odróżnieniu od innych aspektów etyki, swoistych cech etyki normatywnej należy doszukiwać się w rodzaju pytań, które są przedmiotem jej badania. Przy takim ujęciu występuje ona jako system wiedzy zdobywanej zarówno w drodze empirycznej, jak i poprzez teorię konstruowane w oparciu o filozoficzną analizę problematyki. Uzupełnia ją etnografia, socjologia szczegółowa, psychologia, pedagogika, prawo, estetyka itd. Niewłaściwe pojmowanie istoty etyki normatywnej oraz jej stosunku do innych nauk prowadziło na gruncie teorii idealistycznych do tego, że usiłowano ją budować wyłącznie na podstawie bądź psychologii, bądź socjologii, bądź biologii lub zastępować nauką o obyczajach — etologią. Jedynie etyka marksistowska, opierająca się na materialistyczno-historycznym pojmowaniu życia społecznego, dysponuje niezbędnymi teoretycznymi i metodologicznymi przesłankami dla prawidłowego określenia miejsca etyki normatywnej w ogólnej teorii etyki, ujawnienia jej treści oraz roli w życiu i działalności poprzez analizę normatywnego aspektu moralności.

Jednakże co innego znaczy posiadanie przesłanek, a co innego ich właściwe wykorzystanie. Stąd wynikają bynajmniej nie zawsze jednoznaczne rozwiązania tego samego problemu, np. problemu etyki normatywnej. Ale tak czy inaczej etyka marksistowska, opierając się na metodzie dialektycznej, dysponuje poważnymi środkami do właściwego ujmowania tej istotnej części etyki.

¹⁸ A. I. Titarienko, G. F. Karwatskaja, W. A. Titow, op. cit., s. 148.

Надежда А. Головко

СПЕЦИФИКА И СУЩНОСТЬ МАРКСИСТСКОЙ НОРМАТИВНОЙ ЭТИКИ

Марксистская этика, занимаясь через многие годы непосредственными проблемами социалистического строительства, не уделяла особенного внимания теоретическим и методологическим вопросам, касающимся отдельных областей самой этики. Это привело к образованию самих разнообразных концепции существа, места и роли нормативной этики в общей теории этики. Автор критически оценивает эти позиции, которые всю этическую проблематику сводят или к описательной этике или к нормативной этике, или же стремятся вообще отбросить понятие «нормативная этика». В действительности, как утверждает автор, марксизм никогда не оспаривал нормативного характера этики. В отличие от идеалистических теории противопоставляющих нормативную этику этической теории, марксизм считает нормативную этику одним из аспектов общей теории этики. Тем не менее, автор признаёт, что марксистская этика не различает до сих пор достаточно точно её нормативных и описательных аспектов.

Nadezhda A. Golovko

THE NATURE OF MARXIST NORMATIVE ETHICS

For quite a time Marxist ethics had to tackle the exigencies of the construction of socialism, and thus little attention was paid to theoretical and methodological questions concerning the constitutive domains of ethics itself. Consequently, various ideas were put forward concerning the essential qualities and the place of normative ethics in the general theory of ethics. The author criticizes those who tend to reduce the whole gamut of ethical problems either to descriptive ethics or to normative ethics as well as those who argue for a refutation of the concept "normative ethics" itself. As a matter of fact, Marxism never challenged normative nature of ethics. What it did do was recognizing normative ethics as one aspect of the general theory of ethics only, thus opposing the idealistic theories which contrast normative ethics with ethical theory. It is admitted, though, that up to now Marxist ethics has failed to distinguish clearly enough between the normative and the descriptive aspects of ethics.